

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/101/98-106>

Yunis Əvəzov
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
magistrant
yunis_avazov@unec.edu.az

HEYDƏR ƏLİYEVİN İQTİSADI SİYASİ XƏTTİNDƏ BİZNESİN İNKİŞAFI VƏ BU İSTİQAMƏTDƏ ŞƏFFAFLIĞIN TƏMİN OLUNMASI

Xülasə

Heydər Əliyevin iqtisadi siyasətində şəffaflıq amilinin və biznesin inkişafında təhlükəsizlik siyasətində rolu xüsusilə Azərbaycanın iqtisadi və siyasi təkamülü kontekstində mühüm aktual mövzudur. 1993-cü ildən 2003-cü ilə qədər Azərbaycanın Prezidenti vəzifəsində çalışan Heydər Əliyev ölkənin mərkəzləşdirilmiş planlı iqtisadiyyatdan bazar iqtisadiyyatına keçidinə yönəlmiş bir sıra iqtisadi islahatlar həyata keçirdi. Şəffaflıq bu islahatların mühüm elementi idi, çünki o, xarici investisiyaların cəlb edilməsində və biznes üçün əlverişli mühitin yaradılmasında mühüm rol oynamışdır. Şəffaflığın onun iqtisadi siyasətinə nə dərəcədə inteqrasiya olunduğunu və onun biznesin inkişafına təsirini araşdırmaq ölkənin iqtisadi transformasiyası haqqında dəyərli fikirlər verə bilər.

Heydər Əliyevin iqtisadi və təhlükəsizlik siyasətində şəffaflıq amilinin rolunun tədqiqi onun Azərbaycanın iqtisadi inkişafına təsiri, idarəetmə və biznes etikasının global kontekstində əhəmiyyəti, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi ilə bağlı müasir müzakirələrə uyğunluğu baxımından aktualdır. Bu mövzu davamlı və inklüziv biznesin inkişafına nail olmaq üçün iqtisadi siyasət, təhlükəsizlik problemləri və şəffaflığın təşviqi arasında mürəkkəb qarşılıqlı əlaqəni araşdırmaq imkanı verir.

Məqalədə Heydər Əliyevin postsovet dövründə ölkəmizin iqtisadi müstəqilliyinə təhlükə yaradan ünsürlərin aradan qaldırılmasında danılmaz rolu üzərində dayanacağıq. Bundan əlavə, Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə ölkəmizin iqtisadi həyatında meydana gələn bir sıra dəyişikliklər, mövcud yeni sistemə uyğunlaşma və transformasiya məsələləri və bu kimi faktorlar işığında ölkədə biznes mühitinin necə və hansı formada şəkilləndiyi araşdırılıb təhlil olunacaqdır. Bununla yanaşı, məqalədə Heydər Əliyevin şəffaflıq amilinin və təhlükəsizlik siyasətinin onun iqtisadi siyasətindəki yeri təhlil olunaraq bu amillərin Azərbaycandakı biznes fəaliyyətinə təsirləri müzakirə olunacaqdır. Bu kontekstdə ilk növbədə Azərbaycanın müvafiq dövrdəki (1993-2003-cü illər) iqtisadi inkişafı makroiqtisadi göstəricilər prizmasından dəyərləndiriləcək və daha sonra bu inkişaf çərçivəsində Heydər Əliyevin iqtisadi siyasətindəki şəffaflıq amilinin və təhlükəsizlik siyasəti kontekstində Azərbaycandakı biznes fəaliyyəti baxımından imkanları tədqiq ediləcəkdir.

Açar sözlər: Heydər Əliyev, iqtisadi siyasət, iqtisadiyyatda şəffaflıq, biznesin inkişafı

Yunis Avazov
Azerbaijan State University of Economics
master student
yunis_avazov@unec.edu.az

Development of business in Heydar Aliyev's economic political line and providing transparency in this direction

Abstract

An significant current issue, particularly in light of Azerbaijan's political and economic development, is the role that openness plays in Heydar Aliyev's economic policies and security measures in the growth of businesses. Azerbaijan underwent a series of economic reforms under Heydar Aliyev's administration (1993–2003) in an effort to move from a centrally planned to a

market economy. Since transparency attracted foreign investment and fostered a climate that was conducive to business, it was a crucial component of these reforms. A nation's economic transition can be better understood by looking at how much transparency is included into its economic policies and how that affects business development.

Examining how transparency functions in Heydar Aliyev's economic and security policies is important because it affects Azerbaijan's economic growth, is significant in the global context of management and business ethics, and is pertinent to current debates about economic diversification. This theme offers a chance to investigate the intricate relationships that exist between security issues, economic policy, and the advancement of transparency in order to create equitable and sustainable corporate development.

This paper will concentrate on Heydar Aliyev's indisputable contribution to the removal of the factors endangering our nation's economic autonomy throughout the post-Soviet era. Additionally, a number of changes to our nation's economic landscape that took place under Heydar Aliyev's leadership, challenges of adjustment and transition to the new system in place, and how and in what way the nation's business environment developed will be looked at and analyzed in light of these developments. Furthermore, the paper will examine the position of Heydar Aliyev's security policy and transparency component in his economic policy and talk about how these things affect business in Azerbaijan. First, through the lens of macroeconomic indicators, the economic development of Azerbaijan during the relevant period (1993-2003) will be assessed. Next, within the framework of this development, the transparency factor in Heydar Aliyev's economic policy and the potential for business activity in Azerbaijan within the context of security policy will be examined.

Keywords: *Heydar Aliyev, economic policy, transparency in the economy, business development*

Giriş

Hər hansı bir mövzunu tədqiqat obyektinə çevirərkən o mövzunun aktuallığı ilə yanaşı, həmin mövzunun hansı dərəcədə və hansı nöqteyi-nəzərdən tədqiq edilməsinin də bir o qədər vacibliyi danılmaz məsələlərdən biri olduğunu qeyd etmək lazımdır. Bu tədqiqat işinin əsas məqsədi Azərbaycanın müstəqillikdən sonrakı illərdə təcrübə etdiyi iqtisadi uğurlar işığında ümummillət lider Heydər Əliyevin iqtisadi siyasət kursunun və Heydər Əliyevin iqtisadi siyasəti çərçivəsində şəffaflyq amilinin və milli təhlükəsizliyin ölkəmizdə iqtisadiyyatın və biznesin inkişafındakı rolunun təhlil edilib araşdırılmasıdır.

Əvvəla qeyd edək ki, Heydər Əliyev rəhbərliyi altındakı iqtisadi siyasət strategiyasının mahiyyətinə keçməzdən əvvəl Sovet İttifaqı dağılıqdan sonra yenidən müstəqillik qazanmış Azərbaycan Respublikasının qarşılaşdığı çətinliklərdən bəhs etmək olduqca vacib əhəmiyyət kəsb edəcəkdir. Belə ki, Azərbaycan sözügedən dövrdə mövcud iqtisadi sıxıntılarla yanaşı Qarabağ müharibəsinin səbəb olduğu ağır bir yüklə də mübarizə aparmaq məcburiyyətində qalmışdır. Bununla yanaşı bir məqamı da vurğulamaq lazımdır ki, müharibənin nəticələri Rusiyanın da təsiri ilə respublikamızı qeyri-sabit bir mühitə düşürmüşdür. Bəhs olunan dövrdə Azərbaycanda iqtisadi çətinliklərlə birlikdə siyasi qeyri-sabitlik mühiti meydana gəlmiş və bu zaman dövlət başçısı vəzifəsinə yeni bir rəhbərin təyin olunması zərurəti yaranmışdır. Belə bir şəraitdə dövlət başçısı olan Heydər Əliyevin istər təbii sərvətlərin mənimsənilməsi istiqamətində atdığı addımlarda, istərsə də siyasi sabitliyin təmin olunmasında bugünkü müasir Azərbaycanın formalaşmasında böyük rol oynamışdır. Heydər Əliyev hakimiyyətinin ilk illərində Qarabağda atəşkəsə nail olmuş və bu uğurun müsbət təsiri nəticəsində ölkənin bütün diqqətini iqtisadiyyata yönəldərək bu istiqamətdə mühüm addımların atılmasını həyata keçirməyə başlamışdır (Musayev, 2001: 8).

Müstəqillikdən sonrakı illərdə bazar iqtisadiyyatına keçid prosesi baxımından Qarabağ müharibəsinin mənfi və uzunmüddətli təsirləri danılmazdır. Belə bir sosial-iqtisadi mənzərə qarşısında Azərbaycan xalqı üçün lider kimi ön plana çıxan Heydər Əliyev Sovet dövründə də mühüm vəzifələrdə çalışmışdır. Zamanla Azərbaycanda daha çox rəğbət qazanması Heydər Əliyevi müstəqillik dövründə prezidentlik vəzifəsinə qədər yüksəlmişdir. Nəticə etibarilə Heydər Əliyevin ölkə idarəçiliyində fəal iştirakı ilə Azərbaycanda iqtisadi transformasiya daha da sürətlənmiş və

siyasi bir dayanıqlılıq formalaşmağa başlamışdır. Qarabağ müharibəsində atəşkəsə nail olunduqdan sonra isə “Əsrin Müqaviləsi” olaraq bilinən neft müqavilələri sayəsində ölkəmiz sahib olduğu zəngin təbii resursların emalı istiqamətində vacibliyi danılmaz bir addım atmağa müvəffəq olmuşdur. Beləliklə, bugünkü müasir Azərbaycanın təməlini qoyan ümummilli lider Heydər Əliyev hər sahədə olduğu kimi müasir Azərbaycan iqtisadiyyatında da ən böyük təsirə malik dahi şəxsiyyətlərdən biri olmuşdur desək yanılmırıq. Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə ölkəmiz öz iqtisadi inkişaf yolunu müəyyən etmiş və bu yolda beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın faydalarından və eyni zamanda inkişaf etmiş ölkələrin keçmiş təcrübələrindən yararlanmışdır (Şəkərəliyev, 2009).

Keçən əsrin yekunlarını yeni yaranmış Azərbaycan Respublikasının taleyi baxımından xarakterizə etdikdə görə bilərik ki, bu dövr ümummilli lider Heydər Əliyevin qərarlaşdırdığı strateji addımları və onun aldığı qərarları uğurlu bir şəkildə həyata keçirməyə nail olması ilə səciyyələnir. Sovet İttifaqının dağılması ilə birlikdə Azərbaycan müstəqilliyini yenidən bərpa edərək öz tarixində yeni bir mərhələyə qədəm qoymuş və bu yeni yaranmış respublika siyasi və dövlət xadimi Heydər Əlirza oğlu Əliyevin idarəçilik bacarıqları ilə daima irəliyə doğru addım atmağa nail olmuşdur. Qeyd etməliyik ki, Heydər Əliyevin bu bacarıqları təkcə diplomatik, siyasi və mədəni əlaqələr sferalarında deyil, həmçinin ölkəmizin iqtisadi sferasında da təsirsiz ötürməmişdir.

Seçilmiş tədqiqat metodlarının tətbiqi üçün yerli və xarici ədəbiyyatlardan, mövzu ilə əlaqədar elmi məqalə, jurnal və elektron qəzetlər və s. resurslardan istifadə edilmişdir. Daha dəqiq desək, başda Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi olmaqla bir sıra müxtəlif yerli dövlət orqanlarının internet portallarında təqdim olunmuş faydalı məlumatlar bu tədqiqat işinin informasiya bazası arasında öz yerini tapmışdır. Bununla yanaşı, dövlətimizə məxsus rəsmi sənədlər, tədqiqat mövzusu üzrə daha əvvəl aparılmış olan elmi araşdırmalar və digər elmi ədəbiyyatlardan da geniş istifadə edilmişdir. Bundan əlavə, ölkəmizdə nəşr edilən KİV-lərdən götürülən informasiyalar, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərman və Sərəncamları, Heydər Əliyevin məruzə və çıxışlarından götürülmüş materiallar, Azərbaycan, Türkiyə və Rusiya dövrü mətbuatında dərc olunmuş rəsmi məlumat və sənədlər bu tədqiqat işinin əsas informasiya bazasının təşkil etməkdədir. Məqalənin yekun hissəsində istifadə olunmuş bütün metodlar əsas götürülərək əldə edilən ümumi nəticə qeyd olunmuşdur.

Bu məqalənin əsas məqsədi Azərbaycanın müstəqillikdən sonrakı illərdə təcrübə etdiyi iqtisadi uğurlar işığında ümummilli lider Heydər Əliyevin iqtisadi siyasət kursunun və Heydər Əliyevin iqtisadi siyasəti çərçivəsində şəffaflıq amilinin və milli təhlükəsizliyin ölkəmizdə iqtisadiyyatın və biznesin inkişafındakı rolunun təhlil edilib araşdırılmasıdır. Bu tədqiqat işində ümummilli lider Heydər Əliyevin iqtisadi siyasət kursunda şəffaflıq amilinin və təhlükəsizlik siyasətinin ölkə iqtisadiyyatı və biznesin inkişafında müsbət təsirə malik olduğu nəticəsinə gəlinmişdir. Məqalənin yekun hissəsində istifadə olunmuş bütün metodlar əsas götürülərək əldə edilən ümumi nəticə qeyd olunmuşdur.

Mövzunun təhlili.

Azərbaycan keşməkeşli postsovet dövründən çıxdığı bir vaxtda Heydər Əliyev sabitliyin, inkişafın və beynəlxalq əlaqənin gücləndirilməsinə yönəlmiş mühüm iqtisadi islahatlar həyata keçirdi. Heydər Əliyev prezidentliyi dövründə Azərbaycan iqtisadiyyatının modernləşdirilməsinə və şaxələndirilməsinə yönəlmiş bir sıra əsas iqtisadi siyasət və təşəbbüslər həyata keçirmişdir. Neft gəlirlərinin cəlb edilməsi və idarə olunması üçün Dövlət Neft Fondunun yaradılmasından tutmuş xarici investisiyaların cəlb edilməsinə və infrastruktur layihələrinin başlanmasına qədər iqtisadi mənzərə əsaslı dəyişikliklərin şahidi oldu. Bu siyasətlərin nə dərəcədə şəffaf olduğunu başa düşmək bu dövrdə Azərbaycanın iqtisadi inkişafını istiqamətləndirən idarəetmə prinsiplərini qiymətləndirmək üçün çox vacibdir.

Heydər Əliyev rəhbərliyi altındakı iqtisadi siyasət strategiyasının mahiyyətinə keçməzdən əvvəl Sovet İttifaqı dağıldıqdan sonra yenidən müstəqillik qazanmış Azərbaycan Respublikasının qarşılaşdığı çətinliklərdən bəhs etmək olduqca vacib əhəmiyyət kəsb edəcəkdir. Belə ki,

Azərbaycan sözügedən dövrdə mövcud iqtisadi sıxıntılarla yanaşı Qarabağ müharibəsinin səbəb olduğu ağır bir yüklə də mübarizə aparmaq məcburiyyətində qalmışdır. Bununla yanaşı bir məqamı da vurğulamaq lazımdır ki, müharibənin nəticələri Rusiyanın da təsiri ilə respublikamızı qeyri-sabit bir mühitə düşürmüşdür. Bəhs olunan dövrdə Azərbaycanda iqtisadi çətinliklərlə birlikdə siyasi qeyri-sabitlik mühiti meydana gəlmiş və bu zaman dövlət başçısı vəzifəsinə yeni bir rəhbərin təyin olunması zərurəti yaranmışdır. Belə bir şəraitdə dövlət başçısı olan Heydər Əliyevin istər təbii sərvətlərin mənimsənilməsi istiqamətində atdığı addımlarda, istərsə də siyasi sabitliyin təmin olunmasında bugünkü müasir Azərbaycanın formalaşmasında böyük rolu olmuşdur. Heydər Əliyev hakimiyyətinin ilk illərində Qarabağda atəşkəsə nail olmuş və bu uğurun müsbət təsiri nəticəsində ölkənin bütün diqqətini iqtisadiyyata yönəldərək bu istiqamətdə mühüm addımların atılmasını həyata keçirməyə başlamışdır.

Heydər Əliyev (1923-2003) postsovet dövründə ölkəmizin və eləcə də Qafqazın ən xarizmatik liderlərindən biri kimi tarix səhnəsində öz yerini almışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, ümummilli lider SSRİ dövründə yüksək dərəcəli dövlət vəzifələrində fəaliyyət göstərmiş nadir Qafqaz müsəlmanlarından biri kimi xüsusi olaraq seçilməkdədir. Ümummilli liderin Sovet dövründəki fəaliyyətindən qısaca olaraq bəhs edək. Belə ki, 1982-ci ilin dekabrında Sov.İKP MK Siyasi Bürosunun üzvü seçilən H.Əliyev SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsinə təyin edilmiş və beləliklə də SSRİ-nin yüksək vəzifəli şəxslərindən biri olmuşdur O, 20 ilə yaxın bir müddət ərzində SSRİ Ali Sovetinin deputatı, 5 il SSRİ Ali Soveti sədrinin müavini vəzifələrində fəaliyyətinə davam etmişdir. Daha sonra 1991-ci ildə müəyyən fikir ayrılıqları səbəbindən Siyasi Büro üzvlüyündən və Kommunist Partiyasından istefa vermişdir. Postsovet dövrünə isə H. Əliyev 1991-1993-cü illərdə Nax.MR. Ali Sovetinin Sədri və Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sədri vəzifələrində çalışaraq Yeni Azərbaycan Partiyasının Naxçıvanda təşkil olunan təsis qurultayında partiya sədri seçilmişdir (1992). H.Əliyev 1993-cü il 3 oktyabr tarixində ümumi seçkilər nəticəsində Azərbaycan Respublikasının 3-cü prezidenti seçilmişdir. Beş il sonra növbəti seçkilərdə isə (1998-ci il 11 oktyabr) 76 % səs toplayaraq qazanaraq yenidən Azərbaycan prezidenti olmuşdur. 2003-cü il oktyabrın 15-də keçirilən prezident seçkilərində yenidən namizəd olan ümummilli lider səhhətində yaranan problemlərə səbəbindən seçkilərdə iştirakdan imtina etmiş və 2003-cü il dekabrın 12-də dünyasını dəyişənə qədər səhhətindəki problemlərlə mübarizə aparmışdır (Paşayev, 2011).

İqtisadi şəffaflıq anlayışı çoxşaxəlidir və informasiyanın əlçatanlığı, qərarların qəbulu proseslərinin açıqlığı və qurumların hesabatlılığı kimi aspektləri əhatə edir. Heydər Əliyevin idarəçiliyi kontekstində şəffaflığı təmin etmək üçün yaradılmış institusional çərçivəyə dərin baxmaq vacibdir. Hökumət qurumları, tənzimləyici orqanlar və maliyyə institutları şəffaflıq mənzərəsinin formalaşdırılmasında mühüm rol oynamış, ictimaiyyətin inamına və hökumətin iqtisadi idarəçiliyinə dair təsəvvürlərə təsir etmişlər. İqtisadi şəffaflıq axtarışı çətinliklərdən və mübahisələrdən kənar qalmadı. Korrupsiya iddiaları, məhdud məlumatların açıqlanması və iqtisadi gücün təmərküzləşməsi ilə bağlı narahatlıqlar bu dövrdə ortaya çıxan məsələlər idi. Bu çağırışların nüanslarının başa düşülməsi Heydər Əliyev siyasəti çərçivəsində iqtisadi şəffaflığın hərtərəfli qiymətləndirilməsinin formalaşdırılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İqtisadi şəffaflığın bu tədqiqi sadəcə olaraq tarixi təhlilin həyata keçirilməsi deyil, həm də idarəetmənin Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafına təsirini dərk edərək biləcəyimiz obyektiv rolunu oynayır. Heydər Əliyevin iqtisadi siyasətinin şəffaflığını qiymətləndirərək, biz xarici investisiyalara, ictimai etimada və Azərbaycanın iqtisadi artımının ümumi trayektoriyasına təsir edən amillər haqqında anlayışlar əldə edirik.

Müstəqilliyin ilk illərində H.Əliyevin iqtisadi siyasətinin prioritet istiqamətləri arasında şəffaflıq amili və təhlükəsizlik məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilməsinin təmin olunması ön plana çıxmışdır. Çünki ümummilli lider ölkənin iqtisadi həyatında və eləcə də, yerli biznes sahibkarlığının inkişafı yolunda şəffaflığın və təhlükəsizliyin təmin olunmasının nə dərəcədə vacib olduğunu çox yaxşı dərk etmiş və bu məsələləri qarşıya məqsəd olaraq qoyaraq həmin məqsədlərin həyata keçirilməsi yolunda əlindən gələni əsirgəməmiş, lazımi addımları layiqincə atmağa nail olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycanda kölgə iqtisadiyyatı geniş vüsət alaraq ölkənin

iqtisadi inkişafı qarşısında əhəmiyyətli dərəcədə təhlükə yaratmaqda idi. Bəhs olunan illərdə vergidən yayınma məsələləri kifayət qədər geniş yayılmışdı. Bununla yanaşı, bir çox kiçik və orta biznes (KOB) müəssisələrində mühasibatlıq fəaliyyəti demək olar ki mövcudluq təşkil etmirdi. Eyni zamanda sözügedən dövrdə uçot məsələləri ilə bağlı da heç bir nizam-intizamdan bəhs edilə bilməzdi. Bütün bunlarla yanaşı, vətəndaşların mülkiyyət hüquqlarına qarşı bir sıra cinayətlər baş vermiş, maliyyə-kredit fırıldaqları, eləcə də iqtisadi xarakterli digər pozuntuların sayı artmış və ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi baxımından ciddi bir təhlükə təşkil etmişdir. Ölkənin iqtisadi həyatındakı bu cür çətin və keşməkeşli dövründə ulu öndər H.Əliyev respublikamızın iqtisadi potensialının dəyərləndirilərək ondan lazımi şəkildə istifadə edilməsi, bu istiqamətdə şəffaflığın və eyni zamanda iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması məsələlərinin olduqca mühüm olduğunu əsas götürərək öz çıxışlarında da bu amilləri hər zaman diqqət mərkəzində saxlamağa çalışmışdır. H.Əliyev biznes sahibkarlığında şəffaflığın və təhlükəsizliyin təmin olunması olduqca vacib hesab etmiş və bu sahələrdə lazımi tədbirlərin görülməsini qarşıya məqsəd qoymuş və buna müvəffəq olmuşdur (Abbasov, Aslanova, 2021).

Heydər Əliyevin prezidentliyi dövründə iqtisadi şəffaflığın institusional çərçivəsi Azərbaycanda idarəetmə strukturunun və hesabatlılıq mexanizmlərinin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Sovet İttifaqının dağılmasından sonra Heydər Əliyev iqtisadi şəffaflığı gücləndirməyə qadir olan möhkəm institutların yaradılmasının zəruriliyini dərk etdi. Bu səyin əsasını 1999-cu ildə neft gəlirlərini idarə etmək və investisiya etmək vəzifəsi daşıyan Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun yaradılması təşkil edirdi. Bu qurum nəinki ehtiyatlı fiskal alət rolunu oynayıb, həm də neftlə bağlı maliyyə əməliyyatlarının şəffaflığına, ölkənin əhəmiyyətli enerji ehtiyatlarının idarə olunmasında hesabatlılığın təmin olunmasına töhfə verib. Hökumət qurumları və tənzimləyici orqanlar iqtisadi şəffaflığı təşviq etmək üçün hazırlanmış institusional çərçivənin mühüm komponentləri idi. Məsələn, Maliyyə Nazirliyi mühüm iqtisadi məlumatların əlçatanlığına töhfə verərək, büdcə məsələlərinə və maliyyə hesabatlarına nəzarətdə mərkəzi rol oynamışdır. Dövlət Statistika Komitəsi kimi tənzimləyici orqanlar şəffaflığın artırılması və həm hökumət, həm də ictimaiyyət tərəfindən məlumatlı qərarların qəbulu üçün zəmin yaradaraq, dəqiq iqtisadi məlumatların tərtibi və yayılması üzərində işləmişlər (Kalaycı, 2013).

Azərbaycan iqtisadiyyatının və makroiqtisadi sabitliyinin təmin olunmasının həyata keçirilməsi və eyni zamanda müxtəlif iqtisadi sektorlar üzrə biznes sahibkarlığı fəaliyyətində şəffaflığın təmin olunması istiqamətində nəzəri yanaşmalar müəyyən edilmiş və ölkədə audit institutları yaradılmışdır. Belə ki, respublikamızda auditor fəaliyyətinin qanunvericilik bazası təkmilləşdirilərək auditorların qərəzsiz və sərbəst fəaliyyəti üzrə lazımi mühit təşkil olunmuşdur. Əlavə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, 1994-cü il 16 sentyabr tarixində Azərbaycan Respublikasının “*Auditor xidməti haqqında*” Qanunu qəbul edilmişdir. Sözügedən qanun vasitəsilə audit institunun yaradılması və təkmilləşdirilməsi, auditor fəaliyyətinin təşkil olunması və gerçəkləşdirilməsi üzrə lazımi prosedurların hüquqi bazasının yaradılması istiqamətində vacib qərarlar qəbul olunmuşdur (6).

Əlavə olaraq qeyd edək ki, respublikamızda korrupsiyaya qarşı mübarizənin möhkəmləndirilməsi və biznes sahibkarlığı fəaliyyəti üzrə şəffaflığın təmin olunması çərçivəsində bir sıra müxtəlif nəzəri yanaşmaların əsası qoyulmuş və həmin yanaşmalarla əlaqədar dövlət tərəfindən lazımi addımlar atılmışdır. Belə ki, atılan bu addımların yekun nəticəsi olaraq *Milli Strategiya* işlənib hazırlanmış və qəbul edilmişdir. Ulu öndər H.Əliyevin layiqli davamçısı cənab Prezident İ.Əliyevin 2007-ci il 28 iyun tarixli sərəncamına müvafiq olaraq, “*Şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Milli Strategiya*” qəbul edilmişdir (Hacıyev, Ahadov, 2021).

Beynəlxalq məşğulluq həm də iqtisadi şəffaflıq üçün institusional çərçivənin tərkib hissəsini təşkil edirdi. Azərbaycan beynəlxalq maliyyə institutları və təşkilatları ilə fəal tərəfdaşlıq əlaqələri qurmağa çalışaraq, təcrübə və kənar nəzarəti cəlb edən əməkdaşlığı inkişaf etdirdi. Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankı kimi qurumlarla birgə səylər şəffaf maliyyə sistemlərinin və qlobal standartlara uyğun idarəçilik təcrübələrinin yaradılmasına töhfə verib. İnstitusional çərçivə irəliyə doğru bir addımı təmsil etsə də, problemlər davam edirdi. Bürokratik səmərəsizliklər, korrupsiya

iddiaları və tənzimləmənin icrasındakı boşluqlar kimi məsələlər optimal iqtisadi şəffaflığa nail olmaq üçün maneələr yaradırdı. Bununla belə, bu çağırışların həlli üzrə davam edən səylər dəyişən şəraitə və qlobal gözləntilərə uyğunlaşmağın vacibliyini vurğulayaraq, institusional bazanın təkmilləşdirilməsi və gücləndirilməsi öhdəliyini nümayiş etdirdi.

Şəffaflıq tədbirlərinin və idarəetmə mexanizmlərinin effektivliyini sınaqdan keçirən mürəkkəb mənzərəyə bir neçə amil töhfə verdi. Əhəmiyyətli problemlərdən biri iqtisadi sahədə korrupsiya ilə bağlı iddiaların ortaya çıxması idi. Heydər Əliyev administrasiyası xarici sərmayələri cəlb etmək və neft gəlirlərini idarə etmək üçün müxtəlif siyasətlər həyata keçirsə də, korrupsiya iddialarının üzə çıxdığı hallar da olub. Qərar vermə proseslərində şəffaflığın olmaması və yersiz təsir potensialı iqtisadi təcrübələrin bütövlüyü ilə bağlı narahatlıqları artırdı. Korrupsiyanın aradan qaldırılması və azaldılması şəffaf iqtisadi idarəetmə axtarışında davamlı problemə çevrildi. Məhdud məlumatların açıqlanması optimal iqtisadi şəffaflığa nail olmaq üçün başqa bir maneə yaratdı. Bəzi hallarda, kritik maliyyə və iqtisadi məlumatlar ictimaiyyət və ya müvafiq maraqlı tərəflər üçün əlçatan deyildi. Bu şəffaflığın olmaması qərarların qəbulu prosesinin, xüsusən də mühüm iqtisadi təşəbbüslərin tam başa düşülmədiyi və ya yoxlanılmadığı bir mühitə səbəb oldu. İctimaiyyətin məlumat almaq hüququ və açıq ünsiyyətin vacibliyi idarəetmənin daha geniş kontekstində problemlərlə üzləşdi.

H.Əliyevin iqtisadi siyasətində əldə olunan ən böyük uğurlardan biri kimi 1994-cü ilin sentyabr ayında imzalanan "Əsrin müqaviləsi"ndən xüsusi olaraq bəhs etmək lazımdır. Bu müqavilə nəticəsində Azərbaycan 15 müxtəlif ölkədən 33 şirkətlə 60 mlrd. dollarlıq neft müqaviləsi imzalamış və bu dövrdə xarici investisiyaların faktiki həcmi 4 mlrd. dollara çatmışdır. Bu kontekstdə müstəqilliyin ilk illərində azalan neft hasilatı sürətlə artmağa başlamış və nəticədə illik təxminən 10% civarında artım templəri əldə edilmiş, ixracın dördüdə üçünü təşkil edən neft mühüm xarici gəlir mənbəyinə çevrilmiş və neftdən əldə edilən gəlirlərin dövlət büdcəsinin yarısını təşkil etdiyini müşahidə etmişdir. Bu cür müvəffəqiyyətlərlə yanaşı iqtisadi problemlər azalmağa və bazar islahatları sürətlə həyata keçirilməyə və eyni zamanda gəlir bölgüsü problemləri həll olunmağa başlanmışdır. Neft hasilatının daşınması o qədər sürətlə gedirdi ki, bu şirkətlər arasında Agip, Amoco, BP-Amoco, Chevron, Elf, Exxon, Pennzoil, Shell, Texaco və Total başda olmaqla dünyanın ən böyük neft şirkətlərinin ölkəyə sərmayə qoyduğu müşahidə edilmişdir (Abbasov, Aslanova, 2021).

Xarici investisiyaların təşviqi Azərbaycanın iqtisadi göstəricilərində böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir. Investisiyaların daha çox enerji sektorunda cəmlənməsinə baxmayaraq, 1994-cü ildən mövcud olan bürokratik struktur, zəif hüquqi infrastruktur və inhisarçı qurumların mövcudluğu neftdən başqa investisiyaların inkişafına mane olmuşdur. 2002-ci ilin yazında ümummilli lider Heydər Əliyev yerli və xarici sahibkarları bir araya gətirərək biznes mühitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində bəzi tədbirləri müzakirə etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu kontekstdə əldə edilən irəliləyişlərin investisiya mühitini daha da əlverişli vəziyyətə gətirdiyi nəzərə çarpmaqdadır. Bundan əlavə xarici kapitalın qorunması ilə bağlı qanunlar xarici şirkətlərə, xüsusən də neft və rabitə sektorunda fəaliyyət göstərən şirkətlərə ölkədə sərbəst fəaliyyət göstərməyə imkan vermədiyi üçün bu baxımdan həmin şirkətlərin yerli tərəfdaşlar axtarmaqdan başqa çarəsi yoxdur. Ölkədə özəlləşdirmə proqramı 1996-1998-ci illərdə kiçik və orta sahibkarlığa yönəldilsə də, 2000-ci illərin əvvəllərində iri dövlət inhisarlarının özəlləşdirilməsi tam şəkildə həyata keçirilə bilməmişdir (7).

Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Respublikamızda əldə etdiyi iqtisadi sabitlik onun oğlu İlham Əliyevin rəhbərliyi dövründə də davam etmişdir. Bu dövr ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatında və xüsusilə də ölkədəki biznes fəaliyyətinin inkişafında diqqəti cəlb edən bir yüksəliş müşahidə edilmişdir və bu yüksəliş bu gün hələ də davam etməkdədir. Sözügedən bu yüksəlişi respublikamızın iri şəhərlərindəki, xüsusilə də paytaxt Bakı şəhərindəki inkişaf tendensiyasına nəzər salaraq asanlıqla müşahidə edə bilərik. Bu yanaşma bir çox beynəlxalq şirkətlərin ölkəmizin müxtəlif regionlarında və paytaxtda bizneslə məşğul olmaq üçün investisiya etmələri və yeni iş imkanları yaratmaq üçün buranı xüsusi bir mərkəz kimi görmələri faktı ilə təsdiqlənə bilər. Heç şübhəsiz ki, ölkəmizdə ən çox gəlir mənbəyinə çevrilmiş sektor olaraq enerji

resursları, xüsusilə neft və təbii qaz sektoru ilk sırada dayanmaqdadır. Lakin bununla yanaşı, ölkədə infrastruktur sektoru da yerli və xarici investorların xüsusi marağını cəlb etməkdədir (Ələkbərov, 2019).

Müasir dövrdə Azərbaycanda dövlətin müəyyən ərazisinin regional inkişafı məsələsinə baxılmasına, təhlilinə və qərarların qəbuluna yanaşma ölkənin bütün ərazisini təhlil etmədən mümkün deyil. Gələcəkdə dövlətin konstruktiv və səmərəli fəaliyyətinin açarı kimi müəyyən bir regionun inkişafını bütün ölkənin inkişafı kontekstində nəzərə almaq lazımdır. Sovet İttifaqının dağılması və bazar iqtisadiyyatına keçid paytaxt Bakı şəhərinə də şəhərdaxili inkişafda və buradakı biznes müəssisələrinin inkişafında böyük irəliləyiş əldə etməyə və Qafqaz və Mərkəzi Asiya regionunda ən sürətlə inkişaf edən şəhərlərdən birinə çevrilməyə imkan verdi. Digər bir çox Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrində olduğu kimi, Bakıda da post-sosialist şəhər dəyişikliyinə sürəti, özəlləşdirmənin post-sosialist şəhər dəyişikliyinə leytmotivi olması ilə diqqəti cəlb edirdi. Konkret olaraq, Bakının postsovet məkanında şəhər transformasiyası bir çox müsbət xüsusiyyətlərlə səciyyələnirdi. İyirmi il ərzində şəhərin mənzərəsi tamamilə dəyişdi. Ən diqqətəlayiq məqam isə odur ki, bu illər ərzində Bakıda yeni hündürmərtəbəli binalar, meydanlar və biznes mərkəzləri tikilmişdir (Mahmudov, 2016).

Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə iqtisadi şəffaflığın sosial-iqtisadi inkişafa təsiri dərin olub, ölkənin yüksəliş və tərəqqisinin müxtəlif aspektlərinə təsir edib. Şəffaf iqtisadi çərçivə etimadı artırır, investisiyaları cəlb edir və resursların səmərəli bölüşdürülməsini təmin edir ki, bunların hamısı davamlı sosial-iqtisadi inkişaf üçün mühüm elementlərdir. İqtisadi şəffaflıq xarici investisiyaların cəlb edilməsinə əhəmiyyətli töhfə verir. İqtisadi siyasətlər, qaydalar və maliyyə məsələləri haqqında aydın və əlçatan məlumat təqdim etməklə, potensial investorlar biznes mühitinin sabitliyinə və proqnozlaşdırıla bilənliyinə inam qazanırlar. Heydər Əliyevin dövründə neft gəlirlərinin idarə edilməsində şəffaf təcrübəyə, biznes üçün əlverişli siyasətin həyata keçirilməsinə, beynəlxalq maliyyə institutları ilə əlaqələrə önəm verilməsi xarici investisiyalar üçün əlverişli mühit yaratdı. Xarici kapitalın bu axını iqtisadi artımın və diversifikasiyanın təkan verməsində mühüm rol oynadı. İqtisadiyyatın idarə edilməsində şəffaflıq həmçinin hökumətin resursları idarə etməsinə ictimai inamı artırır. Vətəndaşların dövlət vəsaitlərindən necə istifadə edildiyi və iqtisadi siyasətlərin necə formalaşdırıldığı barədə məlumat əldə etmək imkanı olduqda, bu, hesabatlılığı təşviq edir və korrupsiya şübhələrini minimuma endirir. Şəffaf iqtisadi sistem iqtisadi inkişafın faydalarının ədalətli şəkildə bölüşdürülməsini təmin etməklə, bərabərsizlikləri azaltmaqla və əhali arasında inklüzivlik hissini gücləndirməklə sosial birliyə töhfə verir. İqtisadi şəffaflıq resursların səmərəli bölüşdürülməsi üçün katalizator rolunu oynayır. Şəffaf sistemdə qərar qəbul edən şəxslərin düzgün və vaxtında məlumat əldə etmək imkanı var ki, bu da onlara büdcə ayırmaları, infrastruktur layihələri və inkişaf prioritetləri haqqında əsaslandırılmış seçimlər etmək imkanı verir. Bu, öz növbəsində, dövlət xərclərinin səmərəliliyini artırır, infrastrukturun, təhsilin, səhiyyənin və sosial-iqtisadi inkişaf üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən digər vacib xidmətlərin təkmilləşdirilməsinə gətirib çıxarır.

Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ictimai həyatın müxtəlif sahələrini əhatə edən islahatlarla əlamətdar və köklü dəyişikliklər dövrü yaşadı. Bazar iqtisadiyyatına keçdiyi ilk illərdə Azərbaycan məhdud maliyyə resurslarına görə azad bazar subyektləri üçün möhkəm zəmin yaratmaq üçün mübarizə aparmaqda çətinliklərlə üzləşdi. Bu məhdudiyyət güclü milli iqtisadiyyatın formalaşmasına mane oldu və xarici investisiyaların geri çəkilməsinə səbəb oldu. İşsizlik böhranı iqtisadi prosesləri əhatə edən qeyri-müəyyənliyi daha da gücləndirərək mürəkkəbliyi daha da artırdı. Yeni iqtisadi sistemə keçid ölkənin sənaye bazasının müasirləşdirilməsi və istehsal potensialının yüksəldilməsi üçün xarici investisiyaların cəlb edilməsini zəruri etdi. Lakin bu təşkilati dəyişikliyin ilkin mərhələlərində milli gəlirin iqtisadiyyatda payı azaldı və təkrar emal gücünə və yerli investisiyalara nəzərəçarpacaq dərəcədə maraq yox idi və bu, Azərbaycan iqtisadiyyatına daxili investisiyaların kəskin azalmasına səbəb oldu. Qloballaşan dünya şəraitində, elmi-texniki innovasiyaların və artan sərmayələrin mühüm rol oynadığı bir şəraitdə Azərbaycan investisiya fəaliyyətini saxlamaqda problemlərlə üzləşdi. Dəyişikliklərin sürətli tempi və qlobal iqtisadi

dinamika ölkənin xarici investisiyaları cəlb etmək imkanları ilə bağlı narahatlıqları artırır. Bu məsələlərin həlli bazar prinsiplərinə əsaslanan investisiyaları cəlb edə biləcək yaxşı işlənmiş xarici iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsini tələb edirdi. Azərbaycanın iqtisadi dirçəlişi və böhranlı vəziyyətdən çıxması xarici investisiyalar üçün əlverişli mühitin yaradılmasından asılıdır. Ölkə öz iqtisadi siyasətini bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə uyğunlaşdırmalı, innovasiyaları təşviq etməli və həm yerli, həm də xarici investorlar üçün stimül yaratmalı idi. Azərbaycan iqtisadiyyatının qlobal bazarda cəlbediciliyini artırmaq üçün strateji tədbirlərin görülməsi davamlı artım və inkişaf üçün imperativ oldu (Mahmudova, 2006).

H.Əliyevin biznes fəaliyyəti ilə bağlı iqtisadi siyasətinin bir hissəsi kimi 1992-ci il 12 oktyabr tarixində ölkəmizdə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun Əsasnaməsinin təsdiqi nəticəsində sahibkarları kredit ilə təmin edən ilk maliyyə institutunun əsası qoyulmuşdur. Bununla yanaşı, H.Əliyev tərəfindən həmin ilin dekabr ayının 5-də Azərbaycanda sahibkarlığın hüquqi və iqtisadi tənzimlənməsini nəzərdə tutan “*Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında*” Azərbaycan Respublikasının Qanunu təsdiq edilmişdir. Əlavə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, ümummilli liderin biznes fəaliyyəti ilə bağlı iqtisadi siyasətinin davamı olaraq onun layiqli davamçısı cənab prezident İlham Əliyevin 2003-cü ildə hakimiyyətə gəlməsinin ardınca ölkəmizin müxtəlif bölgələrində biznes sahibkarlığı fəaliyyətinin inkişafı dövlətimizin əsas prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Belə ki, 2004-cü ildən etibarən ardıcıl dövlət proqramları (2004-2008, 2009-2013, 2014-2018, 2019-2023) qəbul olunmuşdur ki, həmin bu proqramlar ölkəmizin müxtəlif ərazilərində sahibkarlığın inkişafına xeyli dərəcədə kömək etmişdir. Nəticə etibarilə, son illər ərzində Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin Kənd Təsərrüfatı Kreditləri və İnkişafı Agentliyinin Sahibkarlığın İnkişafı Fondu tərəfindən aşağı faizli sahibkarlıq subyektlərinə verilən 100 milyon manatdan artıq kreditin böyük bir hissəsi regionların payına düşmüşdür (Suleymanov, Huseynov, 2013; 12).

Nəticə

Azərbaycan siyasətində görkəmli şəxsiyyət olan Heydər Əliyev ölkə tarixində mühüm transformasiya və qeyri-müəyyənlik dövründə mühüm rol oynamışdır. 1923-cü ildə anadan olan Heydər Əliyev müxtəlif dövlət vəzifələrində, o cümlədən Azərbaycan Dövlət Komitəsinin sədri vəzifəsində işləmək və sovet siyasi quruluşunun əsas üzvü olmaq kimi müxtəlif ilkin karyera yolu keçmişdir. Lakin o, məhz 1993-2003-cü illərdə Azərbaycan Prezidenti kimi ikinci dəfə işlədiyi dövrdə xalqın inkişafında əbədi iz qoyub.

Müstəqilliyin ilk illərində sovet dövründən miras qalmış yerli istehsal şəbəkələrinin dağılması və xarici investisiya mühitinin inkişaf etməməsi səbəbindən iqtisadi göstəricilər kəskin qədər aşağı səviyyədə qalmışdır ki, bu da iqtisadi transformasiya xərclərinin azaldılması baxımından əhəmiyyət kəsb etməkdə idi. Bununla yanaşı, sovet Azərbaycanı dövründə islahatlar baxımından parlaq göstəricilər demək olar ki mövcud olmamışdır. Sovet dövründən yenicə müstəqillik əldə etmiş gənc Azərbaycan Respublikasına mərkəzi planlaşdırmanı rəhbər tutan iri, lakin səmərəsiz müəssisələr, bərpaya ehtiyacı olan infrastruktur miras qalmışdı. Dağlıq Qarabağ ətrafında davam edən münaqişənin ölkəmiz üçün ciddi iqtisadi təhlükə və itkilərə səbəb olması faktını da nəzərə alsaq açıq bir şəkildə görə bilərik ki, müstəqilliyin ilk illəri nə dərəcədə keşməkeşli olmuşdur. Lakin buna baxmayaraq, 1994-cü ildə ulu öndər Heydər Əliyevin müvəffəq olduğu ən diqqətəlayiq uğurlarından biri hesab olunan və “Əsrin müqaviləsi” adlandırılan neft müqaviləsi ilə ölkəmiz xarici investorların xüsusi diqqətini cəlb etməyə başlamışdır.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi Azərbaycanın çiçəklənməsinə və tərəqqisinə güclü sadiqliyi ilə müəyyən edilirdi. O, siyasi qeyri-sabitlik, iqtisadi problemlər və etnik münaqişə ilə mübarizə aparan bir xalqı miras aldı. Onun rəhbərliyi altında Azərbaycan pragmatizm və güclü milli kimlik hissi ilə səciyyələnən transformasiya səyahətinə çıxdı. O, Azərbaycanın böyük enerji ehtiyatlarının, xüsusilə də böyük neft və qaz ehtiyatlarının ölkənin iqtisadi perspektivlərinin genişləndirilməsində strateji əhəmiyyətini etiraf edib. Əliyev həm də hüquqi və institusional islahatların sadiq tərəfdarı idi. Onun səlahiyyət müddəti demokratik təsisatları gücləndirməyə və qanunun aliliyini qorumağa yönəlmiş yeni konstitusiyanın qəbul edilməsinin şahidi oldu. O, xarici investisiyaların cəlb edilməsində və

fərdi hüquq və azadlıqların qorunmasında sabit qanunvericilik bazasının əsas rolunu başa düşürdü. Onun səyləri ölkədə asayişin qorunmasına əhəmiyyətli töhfə verən daha şəffaf və hesabatlı hökumətin əsasını qoydu.

Ədəbiyyat

1. Musayev, A. (2001). Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Strategiyası və Vergi Siyasəti. İqtisadiyyat və Audit jurnalı, 10(2), s.8-14.
2. Şəkərliyev, A.Ş. (2009). Dövlətin İqtisadi Siyasəti: Reallıqlar və Perspektivlər. Bakı: İqtisad Universiteti, s.316-357.
3. Paşayev, T.N. (2011). İntestisiya və onun müasir Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında rolu. Lənkəran, s.78-86.
4. “Heydər Əliyev və Azərbaycanda iqtisadi islahatlar: nəticələr və perspektivlər” mövzusunda Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 98-ci ildönümünə həsr olunmuş Respublika elmi-praktiki konfransın materialları. (2021). Bakı: UNEC, s.15-88.
5. Kalaycı, İ. (2013). Kaf dağı önündə iqtisadiyyat: Müasirləşən Azərbaycan. Avrasiya Tədqiqatları 43(2), s.33-47.
6. Heydər Əliyevin İqtisadi Siyasətində Şəffaflıq Amili və Təhlükəsizlik Siyasəti Yeni Mərhələdə <https://audit.gov.az/Az/page/743>
7. Azərbaycanın inkişaf strategiyasında Heydər Əliyev irsi <https://genprosecutor.gov.az/az/post/2436>
8. Ələkbərov, U. (2019). Heydər Əliyevin idarəçilik məktəbi Azərbaycanın davamlı inkişafının təməli və qarantıdır. Bakı: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi Prezident Kitabxanası, s.148-157.
9. Mahmudov, Y. (2016). “Azərbaycan Respublikasının tarixi (1993-2003)”. Bakı: “Azərbaycan Tarixçilər İctimai Birliyi”, 411 s.
10. Mahmudova, G. (2006). “Türkiyə mətbuatında Azərbaycan obrazı: Heydər Əliyevin vəfatı ilə bağlı müqayisəli məzmun təhlili (“Hürriyyət” və “Ortoğu” qəzetləri)”. İctimai Elmlər İnstitutunun İctimaiyyətlə Əlaqələr və Təbliğ Şöbəsi. Magistrlik dissertasiyası çap olunub. Ankara.
11. Suleymanov, E., Huseynov, R. (2013). The Importance of Azerbaijan's Energy Revenues in its Exports Volume and the Effects on the National Economy. International Journal of Business and Social Science, 4(6), p.82-88.
12. “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu 15.12.1992. № 405. <https://mcgf.gov.az/uploads/attachment/1575632471.pdf>

Göndərilib: 17.01.2024

Qəbul edilib: 11.03.2024